

FLEXIBELE ARBEID, WERKONZEKERHEID EN GEMEENSCHAPSGEVOEL

Steun voor collectieve sociale zekerheid in een flexibel arbeidsbestel¹

De afgelopen decennia heeft in Nederland een stijging plaatsgevonden van het aandeel flexibele contracten in de totale werkgelegenheid. Met deze toegenomen flexibiliteit op de arbeidsmarkt vragen sociologen en beleidsmakers zich af of flexibele arbeid leidt tot een groter draagvlak voor collectieve regelingen, of dat flexibele arbeid juist gepaard gaat met een afzwakking van de bereidheid om bij te dragen aan een collectief stelsel. In dit artikel onderzoekt de auteur welke rol flexibele arbeid speelt in de opvattingen over risicodeling.

Inleiding

Van oudsher biedt het stelsel van sociale zekerheid bescherming tegen verschillende vormen van inkomensverlies. Mensen die onvoldoende in hun eigen bestaan kunnen voorzien, kunnen rekenen op de steun van anderen. Deze steun kan gebaseerd zijn op vormen van welbegrepen eigenbelang en/of het gevoel van een collectieve verbondenheid met de ander (Van Oorschot en Komter 1998).² Een terugkerend maatschappelijk en politiek discussiepunt blijft de toekomstbestendigheid van het sociaalzekerheidsstelsel. Het stelsel is in de afgelopen decennia weliswaar al diverse malen ingrijpend herzien (denk aan eerdere maatregelen gericht op kostenreductie via verlaging van de uitkeringshoogte, volumebeperking en activering in het sociale zekerheidsbeleid), momenteel doen zich opnieuw een aantal maatschappelijke en economische ontwikkelingen voor waar het stelsel een antwoord op moet zien te vinden (SCP 2004). Een van deze ontwikkelingen is de flexibilisering van de arbeidsmarkt. Waar in 1970 het percentage flexibele banen in de totale Nederlandse werkgelegenheid nog maar 4,7% bedroeg, was dit percentage in 2006 bijna 10% (CBS 1996; CBS Statline, geraadpleegd op 2 augustus 2007). Deze toenemende diversiteit aan arbeidsrelaties roept onder meer de vraag op in hoeverre risico's nog steeds als collectieve problemen worden gezien

(Goudswaard 2002). Met andere woorden, is het zo dat mensen die werkzaam zijn op een flexibele arbeidsmarkt andere eisen gaan stellen aan het stelsel? Hebben werknemers steeds meer de behoefte aan individueel maatwerk in plaats van collectieve faciliteiten? In de beleidsliteratuur wordt hier in ieder geval dikwijls van uitgegaan (Dijkshoorn 1997; Leijnse et al. 2002; Koning 2000).

In de sociaal-wetenschappelijke literatuur bestaan verschillende visies ten aanzien van de gevolgen van flexibele arbeid voor het maatschappelijk draagvlak voor collectieve sociale zekerheid. Sociologen als Beck (2000), Castells (1996) en Giddens (1998) zijn van mening dat de werkonzekerheid onder invloed van arbeidsflexibiliteit alleen maar zal toenemen. Voor een groot deel van de mensen op de werkvloer zorgt flexibiliteit voor een gebrek aan duidelijkheid. Dit zou vervolgens kunnen bijdragen aan een toenemend draagvlak voor collectieve sociale zekerheid, gebaseerd op het motief van welbegrepen eigenbelang. Het is immers denkbaar dat mensen die werkonzeker zijn, in de toekomst eerder aanspraken zullen maken op bescherming tegen de gevolgen van ontslag. De econoom Rodrik (1997) suggereert in zijn werk een dergelijk mechanisme. Anderzijds leidt flexibele arbeid in de visie van sociologen als Sennett (1998) en Bauman³ (2001) tot een verlies aan sociale betrokkenheid en gemeenschapszin. De banden tussen werkgever en werknemer zijn vrijblijvender, terwijl ook de banden tussen werknemers onderling verslappen. In deze geest leidt flexibele arbeid via een afnemend gevoel van verbondenheid met anderen juist tot een afnemend draagvlak voor collectieve sociale zekerheid. Mensen zijn dan minder bereid om bij te dragen aan het inkomensverlies van anderen. In dit artikel gaan wij op zoek naar de houdbaarheid van deze twee conflicterende sociologische gezichtspunten. De probleemstelling is daarom: *leidt flexibele arbeid tot andere opvattingen over sociale zekerheid, en zo ja op welke wijze?* Ondanks het intensieve debat onder beleidsmakers en wetenschappers zijn de effecten van flexibele arbeid op het maatschappelijk draagvlak voor collectieve risicodeling tot dusver nog geen onderwerp van gedetailleerd empirisch onderzoek.

In deze bijdrage ligt de nadruk op het werkloosheidsrisico. Wij hebben hiervoor gekozen aangezien de toekomsbestendigheid van de Werkloosheidswetgeving (ww) in Nederland hoog op de politieke agenda staat (SER 2005)⁴ en omdat een mogelijke legitimiteitscrisis zich volgens sommige auteurs bovenal zal voordoen bij het werkloosheidsstelsel (Manssens 2000). Immers, aangezien steeds duidelijker wordt wie een bovengemiddeld risico loopt op werkloosheid⁵ zullen mensen zich minder snel collectief willen verzekeren. Een toegenomen kennis over de risico's die anderen lopen, ondergraaft het risicoprincipe in de sociale zekerheid. Elchardus en Pelleriaux (2001: 8) spreken in dit verband dan ook wel over het wegvallen van de onwetendheid. De opzet van dit artikel is als volgt. Allereerst worden een aantal empirisch toetsbare onderzoeksvragen geformuleerd en de gebruikte dataset gepresen-

teerd. Vervolgens wordt de operationalisering van de belangrijkste begrippen behandeld. Daarna komen de belangrijkste resultaten aan de orde, gevolgd door enige conclusies en discussiepunten.

Vraagstelling en gebruikte onderzoeksmethode

Wij hebben in de inleiding van dit artikel verwoord dat er discussie bestaat over de gevolgen van flexibele arbeid, voor de bereidheid om in collectief verband risico's te delen. Zo leidt een arbeidsmarkt die wordt gekenmerkt door een hoge mate van flexibiliteit volgens Beck (2000), Castells (1996) en Giddens (1998) tot werkonzekerheid. Beck wijst in zijn werk op een voortdurende afwenteling van risico's naar het niveau van de individuele werknemer. Bedrijven voelen zich onder invloed van een toegenomen internationale concurrentiedruk genoodzaakt om met tijdelijke arbeidscontracten te gaan werken. Voor de werknemer betekent dit dat zijn arbeidssituatie onzekerder wordt. Ook Castells en Giddens schetsen een beeld van het wegvalen van stabiele, vaste arbeidsrelaties. Giddens legt het verband met het verdwijnen van werkgelegenheid in de relatief voorspelbare industriële sector, terwijl Castells in gaat op de opkomst van de technologie gestuurde, flexibele netwerkorganisatie. In beide gevallen ontstaan er meer banen met een flexibel, en vooral onzeker karakter voor werknemers.

Het is vervolgens de vraag of werkonzekerheid leidt tot andere opvattingen over sociale zekerheid. Volgens Rodrik (1997) is dit het geval. In zijn optiek leiden risico's en onzekerheden die samenhangen met een toenemende internationale dynamiek op arbeidsmarkten tot een behoefte aan collectieve, beschermende maatregelen. Het is volgens hem dan ook niet verwonderlijk dat overheden in open, flexibele economieën een grotere rol spelen bij de sociale bescherming van haar burgers.

Andere gezichtspunten zijn te vinden in het werk van Sennett (1998) en Bauman (2001). In de ogen van deze twee auteurs leidt flexibele arbeid tot een verminderde betrokkenheid bij de ander. Volgens Sennett is een duurzame betrokkenheid bij anderen niet langer mogelijk, aangezien flexibele arbeid zich juist kenmerkt door korte, voortdurend wisselende relaties. Dit impliceert dat het draagvlak voor collectieve regelingen, zoals een collectieve werkloosheidsverzekering, zal afnemen, aangezien mensen het gevoel krijgen niet langer deel uit te maken van een zelfde gemeenschap. Ook Bauman is pessimistisch over het gemeenschapsgevoel binnen een flexibel arbeidsbestel. Bauman stelt dat er sprake is van fragmentarisering op de arbeidsmarkt. In zijn optiek verliezen traditionele instituties als de vaste arbeidsrelatie aan betekenis, en is het de individuele werknemer die zelf verantwoordelijk wordt voor zijn loopbaan. Dit resulteert, net als bij Sennett, in een afnemend sociaal besef, en zo in een afnemende legitimiteit van collectieve regelingen.

Om de centrale probleemstelling te beantwoorden, kunnen we nu de volgende concrete onderzoeksvragen formuleren:

- 1 In hoeverre leidt flexibele arbeid tot subjectieve werkonzekerheid?
- 2 In hoeverre leidt deze subjectieve werkonzekerheid tot een voorkeur voor een collectieve ww-verzekering?
- 3 In hoeverre leidt flexibele arbeid tot een lagere subjectieve verbondenheid met anderen?
- 4 In hoeverre leidt deze lagere subjectieve verbondenheid met anderen tot een afnemende voorkeur voor een collectieve ww-verzekering?

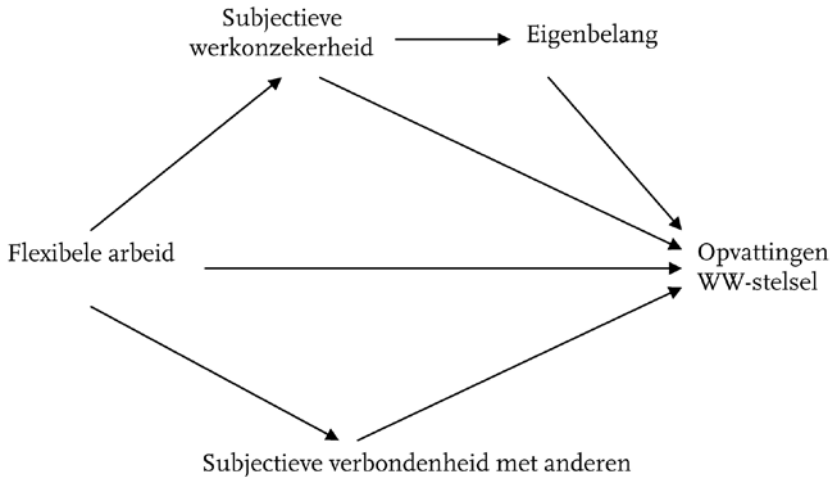
De twee belangrijkste motieven om bij te dragen aan collectieve sociale zekerheid zijn gestoeld op welbegrepen eigenbelang en/of het gevoel van een collectieve verbondenheid met anderen. Zo veronderstellen we onder andere dat als iemand werkonzeker is, men op basis van rationele overwegingen eerder de voorkeur zal geven aan een collectieve ww-verzekering. Naast het analyseren van deze relatie tussen werkonzekerheid en opvattingen over het werkloosheidsstelsel, kijken we ook in hoeverre de mogelijke invloed van werkonzekerheid via het concept eigenbelang loopt. Immers, in de (inter)nationale onderzoeksliteratuur wordt het rationele belang dat mensen hebben bij het stelsel van sociale zekerheid, via het begrip eigenbelang geanalyseerd (Van Oorschot 2006). Betekent dit dan dat mensen die werkonzeker zijn, eerder geneigd zijn de collectieve ww-verzekering te steunen op basis van het motief welbegrepen eigenbelang? Dit leidt tot de vijfde en zesde onderzoeksvraag:

- 5 In hoeverre leidt subjectieve werkonzekerheid tot een grotere nadruk op het motief eigenbelang?
- 6 In hoeverre leidt de nadruk op het motief eigenbelang tot een voorkeur voor een collectieve ww-verzekering?

Via de beantwoording van deze zes onderzoeksvragen proberen we te beoordelen in hoeverre flexibele arbeid daadwerkelijk gepaard gaat met andere opvattingen over sociale zekerheid. Voordat we deze vragen beantwoorden, zullen we tevens in een eerste, explorerende stap onderzoeken of er mogelijk ook een direct, bivariaat verband bestaat tussen flexibele arbeid en de voorkeur voor een collectieve ww-verzekering. Figuur 1 geeft het volledige conceptueel model weer:

Voor dit onderzoek maken we gebruik van de verzamelde gegevens van het Centerdata Panel (www.uvt.nl/centerdata). Eind 2006 is in totaal onder 2.682 panelleden van 16 jaar en ouder een computergestuurde vragenlijst afgenomen naar opinies over sociale zekerheid in Nederland. Uiteindelijk hebben 1.972 respondenten alle delen van de vragenlijst ingevuld, wat neer komt op een respons van 73,5%. Na vergelijking met de statistieken van het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) zijn de data gewogen naar geslacht, leeftijd, inkomen en opleidingsniveau. Hiermee biedt het panel een rede-

Figuur 1 Conceptueel model voor de samenhang tussen flexibele arbeid en opvattingen over het werkloosheidsstelsel

lijke afspiegeling van de Nederlandse bevolking. De totale onderzoekspopulatie is verder ingeperkt doordat de respondenten die volledig werkloos zijn, uit de dataset zijn verwijderd. Hier is voor gekozen omdat het in dit artikel gaat om de gevolgen van het type arbeidsrelatie voor de opvattingen over het zekerheidsstelsel. Deze relatie kan voor volledig werklozen vanzelfsprekend niet worden gelegd. Dit geldt ook voor andere groepen niet-werkenden, zoals bijvoorbeeld gepensioneerden, bijstandontvangers en huisvrouwen. Zij zijn eveneens uit de dataset verwijderd. Daarnaast maken zelfstandigen en mensen met een leerling- of stagecontract geen deel uit van de onderzoekspopulatie. Dit heeft ermee te maken dat het voor deze groepen lastiger is om de mate van werkonzekerheid vast te stellen. Zelfstandigen zijn zelf werkgever, terwijl voor mensen met een leerling- of stagecontract de behoefte aan arbeidszekerheid bij voorbaat al minder groot zal zijn aangezien zij nog een opleiding volgen. Deze restricties betekenen dat we gebruikmaken van de data van 1.263 respondenten.

Om na te gaan in hoeverre er een direct, bivariaat verband bestaat tussen flexibele arbeid en een voorkeur voor een collectieve ww-verzekering, maken we gebruik van variantieanalyse. Om de verbanden te analyseren tussen de andere centrale concepten in dit onderzoek, maken we gebruik van padanalyse (in SPSS 14.0). Bij deze laatste analysetechniek kunnen de onderlinge relaties tussen covariaten en meerdere afhankelijke variabelen worden onderzocht. Bovendien kunnen de afhankelijke variabelen ook onderling samenhangen. Een laag gevoel van onderlinge verbondenheid kan bijvoorbeeld worden bepaald door het type arbeidscontract, terwijl het niveau van onderlinge

verbondenheid vervolgens zelf een predictor is van de opvattingen over het werkloosheidsstelsel. Padanalyse is geschikt om deze onderlinge effecten in kaart te brengen. In de volgende paragraaf gaan we in op de operationalisering van de covariaten en centrale begrippen in dit onderzoek.

Operationalisering

De belangrijkste concepten in dit onderzoek zijn: flexibele arbeid, subjectieve werkonzekerheid, eigenbelang, subjectieve verbondenheid met anderen en opvattingen over sociale zekerheid; meer in het bijzonder het werkloosheidsstelsel. Flexibele arbeid wordt bepaald via de surveyvraag naar het type arbeidscontract. Werknemers met een tijdelijk dienstverband zonder uitzicht op een vaste aanstelling, tijdelijke dienstverbanden bij een uitzend- of detachingsbureau en de oproepkrachten vallen onder de groep met een flexibel dienstverband. Mensen met een vaste aanstelling, of een tijdelijk contract met uitzicht op een vaste aanstelling vormen de referentiegroep. Subjectieve werkonzekerheid wordt gemeten via de persoonlijke inschatting dat men in de komende twaalf maanden gedwongen zijn of haar baan verliest. Deze variabele heeft een Likert-schaal variërend van heel erg klein (1) tot heel erg groot (5). Werkonzekerheid is derhalve benaderd als een *subjectieve* inschatting om in de toekomst een arbeidsplaats te verliezen. Hiermee sluiten we aan bij de meeste sociale wetenschappers, die uitgaan van het begrip subjectieve werkonzekerheid en niet van objectieve werkonzekerheid. Eerdere individuele ervaringen en verwachtingen kunnen immers van invloed zijn op de uiteindelijke interpretatie van een objectieve gebeurtenis (Sverke et al. 2002). Aan de respondenten is voorts een vraag gesteld in hoeverre men sociale zekerheid van waarde acht, omdat men zo verzekerd is van een uitkering op het moment dat men die nodig heeft. Deze vraag meet het concept eigenbelang. De schaal loopt van helemaal mee oneens (1) tot helemaal mee eens (5). Om zicht te krijgen op het concept subjectieve verbondenheid met anderen, is gebruik gemaakt van een Likert-vraag naar de mate waarin men persoonlijk meevoelt met het lot van uitkeringsgerechtigden. Ondanks dat er discussie mogelijk is of deze operationalisering afdoende is om een complex begrip als subjectieve verbondenheid te meten, verwijst de gekozen operationalisering wel degelijk naar een besef van verbondenheid met andere leden van de maatschappij; men voelt mee met uitkeringsgerechtigden zonder dat hierbij sprake is van eigenbelang. Van Oorschot (2002) gebruikt in zijn artikel een zelfde enquêtevraag om de mate van wederzijdse affectie en identificatie met anderen vast te stellen. De schaal loopt van helemaal mee oneens (1) tot helemaal mee eens (5). De opvatting over het werkloosheidsstelsel is gemeten via de vraag naar de verantwoordelijkheidsverdeling van de ww. De scores variëren van het moet helemaal aan burgers zelf worden

overgelaten (1) tot helemaal verplicht door de overheid (5). Deze vraag sluit direct aan bij een van de meest fundamentele vraagstukken over de sociale zekerheid: wat is de meest ideale verantwoordelijkheidsverdeling? (De Beer et al. 2005). Bovendien sluit de vraag aan bij de specifieke beleidsdiscussie over meer eigen verantwoordelijkheid in het geval van werkloosheid (Hosseini 2006; Den Butter en Kock 2000).

Ten aanzien van de variabele subjectieve werkonzekerheid zijn de factoren leeftijd, geslacht, opleidingsniveau, netto maandhuishoudeninkomen, etniciteit, sector, beheersingsoriëntatie en het werkloosheidsverleden als controlevariabelen opgenomen. Uit eerder onderzoek is bekend dat ouderen en lager opgeleiden vaker werkonzeker zijn (Sverke et al. 2006). De operationalisering van leeftijd spreekt voor zich, terwijl het opleidingsniveau is gemeten via een aantal dummy-variabelen. Mensen met een afgeronde hbo of wo-opleiding behoren tot de hoger opgeleiden, terwijl de mensen met een havo/vwo- of mbo-opleiding tot de middencategorie worden gerekend. De respondenten met alleen basisonderwijs en mensen met een vmbo-opleiding vormen de referentiegroep. Voorts kijken we in hoeverre het netto maand huishoudeninkomen van invloed is op werkonzekerheid. Zijn mensen met een hoger loon minder werkonzeker, is dan de vraag. De variabele is gemeten in euro's per maand. Sekse kan eveneens bijdragen aan gevoelens van werkonzekerheid, maar de effecten zijn in de onderzoeksliteratuur tot dusver niet eenduidig. Sekse is gemeten via een dichotome variabele waarbij mannen de referentiegroep vormen. Ook de sector kan als een mogelijk belangrijke factor worden beschouwd in het verklaren van werkonzekerheid, omdat werknemers zich in de publieke sector (referentiegroep) in het algemeen meer werkzeker voelen dan in de marktsector (Clark et al. 2005). We controleren tevens voor etniciteit, aangezien bekend is dat de arbeidsmarktpositie van allochtonen in het algemeen slechter is dan die van autochtone aanbodcategorieën (referentiegroep) (SCP et al. 2005). Hiermee neemt mogelijk ook de kans op subjectieve werkonzekerheid toe. Daarnaast is het zinvol om te controleren voor persoonlijkheidseigenschappen zoals de beheersingsoriëntatie van mensen. Werknemers die van mening zijn dat ze geen controle kunnen uitoefenen op hun omgeving (externe beheersingsoriëntatie) zullen situaties anders beoordelen dan mensen die wel invloed denken uit te kunnen oefenen op gebeurtenissen (interne beheersingsoriëntatie). De verwachting is dat externegeriënteerden eerder werkonzekerheid zullen ervaren dan mensen met een interne oriëntatie (zie ook Ashford et al. 1987). Deze variabele is gemeten met behulp van een schaal bestaande uit drie Likert-items. De vragen zijn: 'normale mensen zoals ik hebben maar weinig invloed op de dingen die om ons heen gebeuren', 'uiteindelijk kun je niet doen wat je eigenlijk zelf zou willen' en 'ik voel me regelmatig gedwongen dingen te doen die ik eigenlijk helemaal niet wil'. De scores lopen van helemaal mee oneens (1) tot helemaal

mee eens (5). De schaal heeft een Cronbach's alpha van 0,77. Tot slot is het werkloosheidsverleden van de respondenten als een dummy-variabele in de analyses opgenomen. Dit gebeurt via de vraag of men wel eens een beroep op een ww-uitkering heeft gedaan. Het lijkt plausibel om te veronderstellen dat mensen die eerder met werkloosheid te maken hebben gehad, de kans om in de toekomst werkloos te worden hoger inschatten dan mensen zonder uitkeringsverleden (referentiegroep).

Bij de variabele eigenbelang zijn grotendeels dezelfde antecedenten van invloed als bij de variabele subjectieve werkonzekerheid. We veronderstellen in dit geval dat vooral de groep met een zwakkere sociaaleconomische positie (zoals ouderen, laagopgeleiden, allochtonen, mensen die werkonzeker zijn, mensen met een lager netto maand huishoudeninkomen, en personen met een ww-verleden) een grotere nadruk legt op het utilitaristisch motief om een collectief ww-stelsel te steunen. Voor deze mogelijke effecten wordt dan ook gecontroleerd.

Met betrekking tot de variabele subjectieve verbondenheid met anderen zijn allereerst, om grotendeels explorerende redenen, de al eerder genoemde factoren in de analyses opgenomen. Daarnaast zijn opleidingsrichting, politieke opvatting en kerkelijkheid als aanvullende controlevariabelen meegenomen. We veronderstellen allereerst dat de verzorgend/sociaal-cultureel opgeleiden (referentiegroep) meer gericht zijn op het lot van anderen dan mensen met een economisch-financieel, technische of andere opleiding. Immers, verzorgend/sociaal-culturele opleidingen leggen van oudsher meer de nadruk op het verzorgen en begrijpen van andere mensen en culturen dan andere opleidingen (vgl. Houtman 1994). Via een vergelijkbare gedachtegang is het mogelijk te veronderstellen dat een meer links georiënteerde politieke opvatting eerder gepaard gaat met gevoelens van verbondenheid met anderen dan een rechts georiënteerde ideologie, waarbij de nadruk (ideaaltypisch) meer ligt op de persoonlijke vrijheden van het individu. Aan de respondenten is in de survey de vraag gesteld waar men zichzelf zou plaatsen op een politieke schaal van uiterst links (1) tot uiterst rechts (11). Hiermee is deze variabele – net als bij de eerder besproken Likert-items – geoperationaliseerd als een quasi-interval variabele. Ten slotte wordt kerkelijkheid opgenomen omdat bekend is dat religieuze betrokkenheid bijdraagt aan allerlei vormen van sociaal engagement (SCP 2006). Kerkelijkheid is gemeten via de vraag naar de frequentie van kerkelijke/godsdienstige bijeenkomsten die men gemiddeld genomen bezoekt, bruiloften en begrafenissen uitgezonderd. Deze quasi-interval variabele heeft acht categorieën lopend van helemaal nooit (1) tot meer dan eens per week (8).

Uiteindelijk wordt bezien in hoeverre alle hierboven beschreven variabelen van invloed zijn op de opvattingen over het werkloosheidsstelsel. In de volgende paragraaf zullen we de belangrijkste resultaten bespreken.

Resultaten

Uit de resultaten van de analyses vallen een aantal zaken op. Allereerst zien we dat er geen direct, biviaat verband bestaat tussen flexibele arbeid en de voorkeur voor een collectieve ww-verzekering⁶ ($p=0,65$; zie appendix, tabel 1). Ten tweede bevestigt de analyse onze verwachting dat het type dienstverband, geslacht, netto maandhuishoudeninkomen, sector, werkloosheidsverleden en de beheersingsoriëntatie doorslaggevend zijn in de verklaring van subjectieve werkonzekerheid. Mensen met een flexibel dienstverband zijn meer werkonzeker dan mensen met een vaste aanstelling, of een tijdelijk contract met uitzicht op een vast contract. Deze bevinding is conform de resultaten van eerder onderzoek (zie bijvoorbeeld De Witte et al. 2003). Daarnaast voelen vrouwen, personen met een lager netto maandhuishoudeninkomen, werknemers in de private sector, mensen met een werkloosheidsverleden en personen met een externe beheersingsoriëntatie zich het meest werkonzeker. Dit betekent ook dat variabelen als leeftijd, opleidingsniveau en etniciteit geen significante invloed hebben. Klaarblijkelijk neemt de kans op het ervaren van werkonzekerheid niet toe met het stijgen van de leeftijd. Ook een lager opleidingsniveau of het behoren tot een allochtone aanbodcategorie leiden niet tot een grotere kans op subjectieve werkonzekerheid.

Vervolgens is voor dit onderzoek de samenhang tussen subjectieve werkonzekerheid en het concept eigenbelang relevant. Wat betreft de mogelijke relatie tussen subjectieve werkonzekerheid en een grotere gerichtheid op het eigenbelang kunnen we kort zijn, het padcoëfficiënt is niet significant. Er is dus geen link tussen subjectieve werkonzekerheid en het concept eigenbelang om bij te dragen aan sociale zekerheid. Uit de analyse blijkt wel dat we voorzichtig moeten zijn met het doen van uitspraken, aangezien we te maken hebben met een scheef verdeelde variabele. De bevindingen laten voorts zien dat mensen met een hogere leeftijd en – verrassend genoeg – mensen met een hoger opleidingsniveau significant hoger scoren op het concept eigenbelang. Een inhoudelijke interpretatie zou kunnen zijn dat oudere werknemers en hoger opgeleiden zich meer bewust zijn van de inkomensbescherming die het sociale stelsel genereert.

In een volgende stap is nagegaan of flexibele arbeid samenhangt met de subjectieve verbondenheid met anderen. Het type dienstverband blijkt geen significante samenhang te vertonen met de mate van verbondenheid met anderen. Dit is een belangrijke constatering. We kunnen nu immers concluderen dat flexibele arbeid niet resulteert in het beeld van een gefragmenteerde samenleving, zoals uit het werk van Sennett en Bauman oprijst. De resultaten geven verder in een aantal gevallen een verwachte samenhang weer. Er is allereerst een significant verband tussen de politieke oriëntatie van mensen en de mate van subjectieve verbondenheid met anderen. Personen met een meer politiek rechtse zelfinschaling voelen zich minder verbonden met het

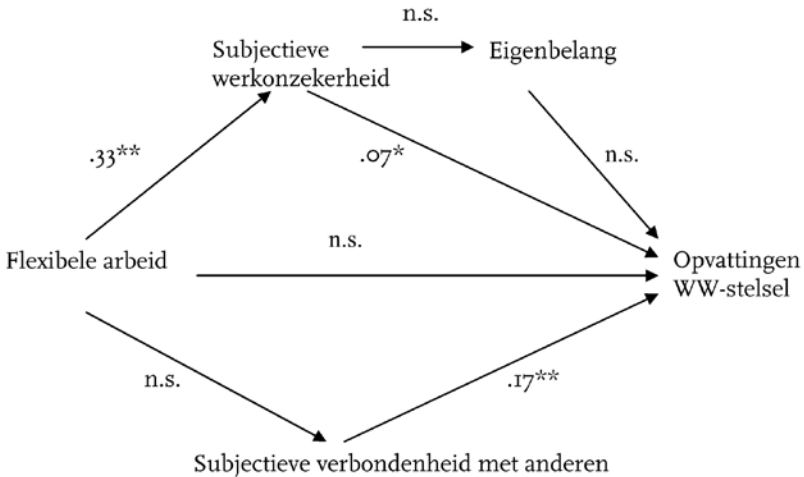
lot van uitkeringsgerechtigden. Daarnaast blijkt uit de resultaten dat mensen die minder frequent kerkelijke/godsdienstige bijeenkomsten bezoeken, zich eveneens minder verbonden voelen. Ook deze samenhang tussen religieuze betrokkenheid en mate van verbondenheid was volgens verwachting. Een andere variabele die effect heeft is leeftijd. Ouderen rapporteren een grotere mate van lotsverbondenheid met anderen dan jongeren. Een mogelijke verklaring is dat ouderen zich kwetsbaarder voelen op de arbeidsmarkt en zich daarom ook meer kunnen inleven in het lot van uitkeringsgerechtigden. Het kan echter ook zo zijn dat jongeren een andere waardenoriëntatie ontwikkelen, waarbij minder de nadruk ligt op verplichtingen jegens anderen die tot dezelfde groep behoren. Deze verklaring wordt gesuggereerd in het werk van Debusscher en Elchardus (2002).

De laatste en centrale vraag die nu nog beantwoord moet worden, is in hoeverre subjectieve werkonzekerheid, eigenbelang, en subjectieve verbondenheid met anderen –onder controle van alle eerder genoemde covariaten – van invloed zijn op de opvattingen over het werkloosheidsstelsel. Enigszins teleurstellend is de lage proportie verklaarde variantie (8%). Echter, de analyses zijn uitgevoerd met als hoofddoel het bieden van een sociaal-wetenschappelijke reflectie op conflicterende perspectieven ten aanzien arbeidsflexibiliteit. In dit kader komt allereerst uit de resultaten naar voren dat een voorkeur voor een collectief karakter van werkloosheidsregelingen het gevolg is van subjectieve werkonzekerheid. Het betreft een weliswaar relatief zwak, maar significant effect van 0,07. Deze bevinding bevestigt de suggestie van Rodrik dat een open, flexibele economie samen gaat met een behoefte aan collectieve regelingen. Ten tweede toont het onderzoek aan dat de voorkeur voor collectieve werkloosheidsregelingen niet significant samenhangt met het motief eigenbelang. De richting van de relatie is volgens verwachting dat een nadruk op eigenbelang leidt tot een voorkeur voor uniforme collectieve regelingen, maar zij ligt niet boven een kansniveau van 5% ($p=0,09$). Hieruit concluderen we dat mensen wel degelijk een rationeel motief kunnen hebben om collectieve regelingen te steunen, maar dat dit niet blijkt uit het abstracte begrip eigenbelang. Op een meer flexibele arbeidsmarkt lijkt de concrete onzekerheid over het voortbestaan van de arbeidsplaats een meer ‘moderne’, rationele motivatiebron om collectieve arrangementen te steunen. Gegeven dat we met een scheef verdeelde variabele te maken hebben, blijft echter enige voorzichtigheid met het doen van inhoudelijke uitspraken geboden. Er is vervolgens sprake van een significant effect tussen de mate van subjectieve verbondenheid en de voorkeur voor collectieve werkloosheidsregelingen. Het gaat om een effect van 0,17. Mensen die een grotere mate van verbondenheid met anderen rapporteren, hebben een grotere voorkeur voor collectieve faciliteiten. Hieruit blijkt dat het gevoel van verbondenheid inderdaad als basis kan dienen voor de opvatting om collectief risico's te delen. Wanneer we vervolgens kijken naar de controlevariabelen, zien we dat geen van de overige

factoren een significante rol spelen in de verklaring van opvattingen over de werkloosheidsverzekering.

We kunnen nu concluderend stellen dat flexibele arbeid wel degelijk leidt tot andere opvattingen over sociale zekerheid. Flexibele arbeid gaat, na controle voor een aantal andere effecten, gepaard met gevoelens van werkonzekerheid en heeft via deze weg invloed op een voorkeur voor collectieve werkloosheidsregelingen. Daarentegen gaat een flexibele arbeidsrelatie niet samen met een afnemend gevoel van verbondenheid met anderen; ook op een flexibele arbeidsmarkt heeft het gevoel van onderlinge verbondenheid nog steeds een stevige basis. Dit gevoel is vervolgens wel bepalend voor een voorkeur voor een collectieve werkloosheidsverzekering. Figuur 2 geeft de resultaten van de analyses weer (zie ook appendix, tabel 2).

Figuur 2 Resultatenanalyses (N=814)

R² subjectieve werkonzekerheid= 19,7%

R² eigenbelang= 2,8%

R² subjectieve verbondenheid met anderen= 17,0%

R² opvattingen ww-stelsel= 8,0%

** p<0,01; * p<0,05; n.s. niet significant

Conclusies en discussie

De legitimiteit van het stelsel van sociale zekerheid berust op welbegrepen eigenbelang en/of het gevoel van een collectieve verbondenheid met anderen. Ten eerste zijn mensen via algemene regelingen zelf verzekerd van inkomensbescherming bij ziekte, arbeidsongeschiktheid en ontslag. Ten tweede voelt men zich verbonden met anderen die risico's lopen, en is men op deze

manier bereid om mee te betalen aan collectieve verzekeringen. In een meer flexibele arbeidsmarkt is het nu de vraag op welke wijze deze twee mechanismen een rol spelen in de opvattingen over sociale zekerheid.

We hebben allereerst vastgesteld dat er geen direct verband bestaat tussen flexibele arbeid en de opvattingen over het werkloosheidsstelsel. Wel wijzen de resultaten uit dat een flexibel dienstverband samengaat met werkonzekerheid én een groter draagvlak voor een collectieve werkloosheidsverzekering. Deze relatie duidt op het motief van welbegrepen eigenbelang. Aangezien het concept eigenbelang zelf geen significante verklaringskracht heeft, stellen wij voor om in toekomstig onderzoek naar het draagvlak voor publieke regelingen in ieder geval het concept werkonzekerheid mee te nemen. Op deze manier krijgen we een beter zicht op de rationele belangen van mensen, die werkzaam zijn binnen een steeds flexibeler arbeidsbestel. Het in surveyonderzoek simpelweg vragen naar eigenbelang is niet langer afdoende om het rationele perspectief van mensen te begrijpen. Met betrekking tot de theoretische consequenties van de resultaten, zien we dat de veronderstellingen van de sociologen Beck, Castells, Giddens en de econoom Rodrik juist zijn. Vervolgens hebben we gezien dat flexibele arbeid niet leidt tot een afnemend gevoel van lotsverbondenheid. Dit staat haaks op de veronderstellingen van de sociologen Bauman en Sennett. Het gevoel van onderlinge verbondenheid leidt wel tot een voorkeur voor collectieve werkloosheidsregelingen. Deze bevinding is conform de conclusies uit eerder opinieonderzoek naar draagvlak voor de sociale zekerheid (Van Oorschot 2002).

De restvraag is wat deze resultaten betekenen in een breder kader. Ten eerste tekent zich het beeld af dat flexibele arbeid niet in verband kan worden gebracht met een mogelijke teloorgang van onderlinge verbondenheid tussen mensen. Aangezien dit gevoel van verbondenheid als basis dient voor het draagvlak voor collectieve risicodeling, volgt hieruit dat flexibele arbeid niet te verbinden is met een afnemende legitimiteit voor collectieve regelingen. In dit artikel richt de aandacht zich weliswaar op het werkloosheidsrisico, maar aangezien zélf bij een relatief voorspelbaar risico als werkloosheid geen afnemende voorkeur lijkt te bestaan voor collectieve faciliteiten, ligt een afnemend draagvlak voor andere collectieve regelingen zoals bij ziekte en arbeidsongeschiktheid eveneens niet voor de hand.⁷ Met betrekking tot werkloosheid hebben we zelfs gezien dat flexibele arbeid – via werkonzekerheid – gepaard gaat met een *groter* draagvlak voor collectieve regelingen. Sociologisch-theoretisch past deze laatste bevinding overigens goed in de traditie van het stratificatieonderzoek, waaruit blijkt dat de arbeidsmarktpositie van invloed is op de sociaaleconomische opvattingen van werknemers. Mensen met een zwakkere arbeidsmarktpositie zijn over het algemeen positiever ten aanzien van overheidsingrijpen op economisch vlak (Felling et al. 2000; Middendorp 1991). Dat flexibele arbeid daarnaast niet resulteert in een afnemende verbondenheid met de ander, laat zien dat een klassieke sociologische

wijsheid nog immer relevant is: maatschappelijke differentiatie leidt niet automatisch tot het uiteenvallen van de samenleving in allerlei pluriforme groepjes en – daarmee samenhangend – tot een grotere roep om individuele verzekeringsarrangementen. Dit is een boodschap die ook onder beleidsmakers aandacht verdient.

Noten

1 Bijzondere dank gaat uit naar Romke van der Veen, Peter Mascini en twee anonieme referenten, voor hun commentaar op een eerdere versie van dit artikel.

2 De Beer (2005) spreekt in dit verband over solidariteit op basis van vergelijkbare risico's, en solidariteit op basis van gemeenschapszin.

3 Dit neemt overigens niet weg dat Bauman in zijn studies wel degelijk oog heeft voor werkonzekerheid (Bauman 2001:24).

4 De huidige regering lijkt overigens te streven naar verlaging van de ww-premie tot nul (voor werknemers) per 1 januari 2009 (www.regering.nl, geraadpleegd op 18 september 2007). Het is echter maar de vraag of een dergelijke maatregel structureel van aard is, aangezien conjuncturele verandering en nieuwe politieke ideeën vaak resulteren in voortdurende bijstelling (vgl. in dit verband het rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid over de totstandkoming van de Nederlandse verzorgingsstaat; WRR 2006).

5 Uit analyses over twaalf jaar werk- en uitkeringsgegevens blijkt dat ongeveer vijf procent van de bevolking – vooral ouderen, lager opgeleiden en relatief iets meer westerse allochtonen – 71% van het ww-beslag in dagen en 79% van het totale inkomen uit ww voor haar rekening neemt (De Koning et al. 2006).

6 Ook als we via multivariate analyses controleren voor een aantal factoren, heeft flexibele arbeid geen autonoom, significant effect op opvattingen over het ww-stelsel (zie appendix, tabel 2).

7 Dit sluit aan bij resultaten uit algemeen opinieonderzoek naar maatschappelijk draagvlak voor keuzevrijheid in de sociale zekerheid (SCP 2002).

Literatuur

Ashford, S.J., C. Lee en P. Bobko (1987) *Job insecurity: An empirical analysis of three measures*.

Paper presented at the Annual Meeting of the Academy of Management. New Orleans.

Bauman, Z. (2001) *The Individualized Society*. Cambridge: Polity Press.

Beck, U. (2000) *The Brave New World of Work*. Cambridge: Polity Press.

Castells, M. (1996) *The Rise of the Network Society*. Oxford: Blackwell Publishers.

CBS (1996) *Tijdreeksen arbeidsrekeningen 1969-1993. 25 jaar banen en arbeidsduur van werknemers*. Voorburg/Heerlen: CBS.

Clark, A. en F. Postel-Vinay (2005) *Job security and job protection*. IZA Discussion Paper 1489. Bonn: IZA.

Debusscher, M. en M. Elchardus (2002) *Het draagvlak van de solidariteit. Deelrapport 4. De steun voor de sociale zekerheid*. Brussel: TOR/Vrije Universiteit Brussel.

De Beer, P., J. Bussemaker en P. Kalma (red.) (2005) *Keuzen in de sociale zekerheid*. Amsterdam: De Burcht/Wiardi Beckman Stichting.

De Beer, P. (2005) De solidariteit onder druk. In: P. de Beer, J. Bussemaker en P. Kalma (red.) (2005) *Keuzen in de sociale zekerheid*. Amsterdam: De Burcht/Wiardi Beckman Stichting.

- De Koning, J., H. Kroes en A. van der Steen (2006) *Patronen van werk en gebruik van sociale regelingen*. Rotterdam: SEOR.
- De Witte, H. en K. Näswall (2003) 'Objective' vs 'Subjective' Job Insecurity: Consequences of Temporary Work for Job Satisfaction and Organizational Commitment in Four European Countries. *Economic and Industrial Democracy* 24 (2) 149-188.
- Den Butter, F.A.G. en U. Kock (2000) Meer arbeidsparticipatie met individuele spaarfondsen. *Openbare Uitgaven* 200-212.
- Dijkshoorn, M.W. (1997) Tijd voor keuzen, *ESB* 4133, 966.
- Elchardus, M. en K. Pelleriaux (2001) *De nieuwe sociale kwestie. Begripsverduidelijking en discussienota*. Brussel: TOR/Vrije Universiteit Brussel.
- Felling, A., J. Peters en P. Scheepers (red.) (2000) *Individualisering in Nederland aan het einde van de twintigste eeuw. Empirisch onderzoek naar omstreden hypotheses*. Assen: Van Gorcum.
- Giddens, A. (1998) *The Third Way*. Cambridge: Polity Press.
- Goudswaard, K. (2002) *Houdbare solidariteit in de 21e eeuw*. Research Memorandum Leiden University.
- Hosseini, F. (2006) *Een verplicht spaarsysteem voor het werkloosheidsrisico*. Academisch proefschrift UvA.
- Houtman, D. (1994) *Werkloosheid en sociale rechtvaardigheid. Oordelen over de rechten en plichten van werklozen*. Amsterdam: Boom.
- Koning, P.W.C. (2000) Arbeid en Sociale Zekerheid. Participatie en differentiatie, *CPB/SCP* (2000). *Trends, dilemma's en beleid. Essays over ontwikkelingen op langere termijn*. Den Haag: CPB/SCP.
- Leijnse, F., K. Goudswaard, J. Plantenga en J.P. van den Toren (2002) *Anders denken over zekerheid. Levenslopen, risico en verantwoordelijkheid*. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Manssens, J. (2000) De nieuwe sociale kwestie gewikt en gewogen. Een kritische analyse van een academisch modebegrip. *Tijdschrift voor Sociologie* 21 (2) 159-179.
- Middendorp, C.P. (1991) *Ideology in Dutch politics. The democratic system reconsidered 1970-1985*. Assen/ Maastricht: Van Gorcum.
- Rodrik, D. (1997) *Has globalization gone too far?* Washington: Institute for International Economics.
- SCP (2006) *Investeren in vermogen. Sociaal en Cultureel Rapport 2006*. Den Haag: SCP.
- SCP (2004) *In het zicht van de toekomst: Sociaal en Cultureel Rapport 2004*. Den Haag: SCP.
- SCP (2002) *Zelfbepaalde zekerheden. Individuele keuzevrijheid in de sociale verzekeringen: draagvlak, benutting en determinanten*. Den Haag: SCP.
- SCP, WODC, CBS (2005) *Jaarrapport Integratie 2005*. Den Haag: SCP, WODC, CBS.
- Sennett, R. (1998) *The Corrosion of Character. The Personal Consequences of Work in the New Capitalism*. New York: W.W. Norton and Company.
- SER (2005) *Toekomstbestendigheid Werkloosheidswet*. Den Haag: SER.
- Sverke, M., J. Hellgren en K. Näswall (2006) *Job insecurity. A literature review*. Stockholm: SALISA.
- Sverke, M., J. Hellgren en K. Näswall (2002) No security: A meta-analysis and review of job insecurity and its consequences. *Journal of Occupational Health Psychology* 7 (3) 242-264.
- Van Oorschot, W. (2006) Solidariteit en het draagvlak voor sociale zekerheid: enkele kanttekeningen vanuit het sociologisch perspectief. In: M. Herweijer, G.J. Vonk en W.A. Zondag (red.) (2006) *Sociale zekerheid voor het oog van de meester. Opstellen voor prof.mr. F.M. Noordam*. Deventer: Kluwer.

Van Oorschot, W. (2002) Individual motives for contributing to welfare benefits in the Netherlands. *Policy & Politics* 30 (1) 31-46.

Van Oorschot, W. en A. Komter (1998) What is it that ties...? Theoretical perspectives on social bond. *Sociale Wetenschappen* 41 (3) 5-24.

WRR (2006) *De verzorgingsstaat herwogen. Over verzorgen, verzekeren, verheffen en verbinden*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Appendix

Tabel 1 Resultaten variantie-analyse (N=1.098; p=0,65)

Type arbeidscontract	Gemiddelde scores opvattingen ww-stelsel
Vast	4,04
Flexibel	4,10

Tabel 2 Resultaten padanalyse (N=814; gestandaardiseerde regressiecoëfficiënten)

Variabele	Subjectieve werkonzekerheid	Eigenbelang	Subjectieve verbondenheid	Opvattingen ww-stelsel
Flexibele arbeid (Ref: vast)	.33**	.02	.04	-.03
Leeftijd	.00	.13**	.21**	.06
Geslacht (Ref: man)	.07*	.02	-.05	-.04
Opleidingsniveau hoog (Ref: laag)	-.06	.10*	-.00	.05
Opleidingsniveau middelbaar	-.02	.02	-.04	.00
Netto maand huishoudeninkomen	-.05*	.03	.04	.03
Etniciteit (Ref: autochtoon)	.02	.02	.00	-.04
Sector (Ref: publiek)	.06*	.01	-.01	.03
Externe beheersings-oriëntatie	.16**	.00	.05	-.06
Werkloosheidsverleden (Ref: geen)	.17**	-.00	-.03	-.04
Opleidingsrichting economisch-financieel (Ref: verzorgend/sociaal-cultureel)			-.02	-.03
Opleidingsrichting technisch			-.01	-.05
Opleidingsrichting algemeen			-.00	-.05
Opleidingsrichting anders			-.02	.04
Politieke opvatting			-.27**	-.04
Kerkelijkheid			.14**	-.01
Subjectieve werkonzekerheid		.02	.02	.07*
Eigenbelang			.05	.05
Subjectieve verbondenheid				.17**
R ²	19,7%	2,8%	17,0%	8,0%

** p<0,01; * p<0,05